

Demeter Tamás

A sokarcú szociológiai értelmezés: Nyíri gondolkodásának egysége

BEVEZETÉS

Nyíri Kristóf gondolkodásának legfontosabb vonulata az a próbálkozás, hogy az osztrák–magyar eszmetörténetet kívülről, azaz történeti és szociológiai gyökereit feltárva értse meg. Ez a törekvése leginkább a Wittgensteint konzervatív gondolkodóként értelmező tanulmányaiból ismert. Azonban a Wittgenstein-értelmezés csupán az egyik – bár alkalmasint leginkább befolyásos – összetevője az osztrák–magyar filozófia Nyíri által kínált átfogó értelmezésének. Ezért Nyíri Wittgenstein-olvasata akkor érthető a legjobban, ha az osztrák–magyar filozófiáról festett komplex, szociológiailag inspirált kép részeként tekintjük. Ebben a tanulmányban Nyíri művét úgy mutatom be, mint amely a filozófiai tudás tágran értelmezett szociológiájának műfajába tartozik, és különböző elemeinek feltérképezésével megkísérlek egységes képet festeni róla.

Az eszmetörténet szociológiai értelmezéseinek egy igen erőteljes hagyománya származik Magyarországról. Nyíri műve jól illeszkedik ebbe a hagyományba, melynek gyökerei a XX. század elejéig nyúlnak vissza. Ennek az időszaknak kettős jelentősége van Nyíri gondolkodása számára. Egyrészt ez az a korszak, amely értelmezéseihez fontos nyersanyaggal szolgál, másrészt ekkoriban kezdett megformálódni az a módszer, amelyet interpretációiban Nyíri is követ. Ezért értelmezéseinek tárgyai olykor metodológiájának megalapozói is egyben. A legfontosabb szereplők közülük: Lukács György, Mannheim Károly és Hauser Arnold.¹

Nem meglepő, hogy pályájuk kezdetén – azaz mielőtt Magyarországot elhagyták volna – mindannyian ugyanahhoz a körhöz tartoztak.² Ebben a körben Lukács György játszott a központi szerepet. Marxizmusára való tekintettel Lukács szimpátiája a szociológiai magyarázatok iránt természetesnek tűnik. Megjegyzendő azonban, hogy a szociológizáló értelmezés iránti elkötelezettsége időben megelőzi marxizmusát; már *A modern dráma fejlődésének történetében* (1911) is nyilvánvaló,³ ahogyan egy, a könyv befejezését megelőzően írott esszéjében is („A drámaírás főbb irányai a múlt század utolsó negyedében”), ahol Lukács a következőképpen fogalmazta meg vállalkozásának központi gondolatát: „Új drámaformát még egyedül álló író nem teremtett meg; rövid és intenzív életű virágkorokban jöttek csak létre igazán életerős és eredeti drámák [...]. Kell, hogy ennek valami mélyebb oka legyen, kell hogy az illető korban legyen valami, a mi arra kényszeríti a kiváló tehetségeket, hogy drámák formájában lássák az életet. A régi irodalom-történet kizárólag irodalmi okokkal akart mindent meg-

¹ Hasonlóképpen említhető lenne itt Lakatos Imre és Polányi Mihály mint a tudás társadalmi dimenziójára érzékeny magyar filozófusok. Mivel azonban ők más hagyományokhoz kapcsolódnak, a jelen kontextusban pusztán marginális figurák.

² A „Vasárnapi Kör”-ről lásd CONGDON 1983, 118–126, valamint CONGDON 2004.

³ Lukács az első verziót már 1907-ben befejezte, maga a kötet 1911-ben jelent meg.

magyarázni, és ebben az esetben még a kérdést sem tette fel, nem hogy feleletet adott volna; a szociológia pedig nagyon is durva kézzel nyúl finom irodalmi és művészi jelenségekhez, egyszerű gazdasági tényekből akarva levezetni őket, persze minden siker nélkül. Ennek a munkának csak az lehet a feladata, hogy megmutassa ennek a kapcsolatnak szükséges voltát és amennyiben sikerül megtalálnia, rámutatni a modern életben és drámairodalomban. Ha ez sikerült, azt hiszem, megadtuk a feleletet az imént feltett kérdésre: lehet-e modern drámairodalomról beszélni?” (LUKÁCS 1980, 17 sk.) Az effajta meggyőződés úgy tekinthető, mint általános *credo* a szociológiai megközelítések híveinek körében: szoros kapcsolatnak kell lennie a külső okok, valamint az elméletek, a művészi alkotások és természetesen a filozófiák belső fejlődése között.

Ebben az időszakban Lukács érdeklődésének homlokterében az irodalomtörténet állt; úgy tekintett rá, mint amelynek – ha helyesen művelik – az esztétika és a szociológia egyfajta kombinációjának kell lennie. Ez nem volt másképp Mannheim és Hauser esetében sem. Hauser figyelme a művészettörténetre összpontosult; Mannheim pedig az ideológiai tudásformák – mint például a politika – felé fordult. Ami mindhármukban közös, az a „puha” tudásformák – azaz a művészet, a bölcsészet- és társadalomtudományok – iránti szociológiai érdeklődés. Mióta a tudásszociológiában kibontakozott az „erős program” (BLOOR 1976), azóta a szociológiai figyelem a tudományra, a technikára és a matematikára összpontosul inkább, míg a „puha” tudásszociológia relatíve hanyatlik. Nyíri azon kevesek közé tartozik, akik tovább folytatták a vizsgálódást ezen a területen, pontosabban fogalmazva: az osztrák–magyar eszmetörténet területén, különös tekintettel a filozófiára.

Józan és hasznos módszertani követelmény a szociológiailag inspirált magyarázatokkal és értelmezésekkel szemben, hogy megfelelően komplexek legyenek. A komplexitás követelménye ebben a tekintetben annyit tesz, hogy az értelmezésnek mindazon tényezőket tekintetbe kell vennie, amelyek relevánsnak tekinthetők a koherens és plauzibilis olvasat számára. Ebben a tanulmányban azt mutatom meg, hogy Nyíri életműve, ha teljességében olvassuk, megfelel ennek az elvárásnak. Első lépésben felvázolom az életmű körvonalait, és megmutatom, hogy Nyíri szociológiai értelmezései szakaszolhatók annak a hangsúlyeltolódásnak a következtében, amely az interperetáció két eltérő perspektíváját nyitja meg, s ezeket valamelyes részletességgel be is mutatom. A következő lépésben áttekintem a Nyíri értelmezései mögött meghúzódó különféle metodológiákat, melyek együttesen szavatolják a mű komplexitását, és vetek egy pillantást ezek fogadtatására is, azzal a szándékkal, hogy védelmembe vegyem őket. És végezetül – egyfajta epilógusként – összekapcsolom Nyíri újabb keletű érdeklődését gondolkodásának korábbi fejleményeivel.

AZ ÉLETMŰ KÖRVONALAI⁴

Nyíri filozófiatörténeti gondolkodásának szervezőelve, hogy a szociológiai érzékenység megkerülhetetlen a filozófiai álláspontok tartalmának megértéséhez.⁵ Ez a meggyőződés a vezérfonala Nyíri érdeklődésének: mivel a filozófia problémái eredendően

⁴ A életműnek ez a bemutatása Nyíri *Tradition and Individuality* című könyvének esszérecenzióján nyugszik (DEMETER 1999). Ez a kötet válogatást nyújt a szerző legfontosabb tanulmányaiból, s ennek révén áttekintést ad az életműről.

⁵ Ennek az elkötelezettségnek világos kifejtése található *A filozófia rövid története* 4. kiadásához írt utószóban (LENDVAI–NYÍRI 1974).

a filozófián kívül keletkeznek – például a tudományban, a matematikában, a politikában vagy a mindennapi életben –, ezért megjelenésük, fejlődésük és megoldásaik evolúciója ugyancsak függvénye a társadalmi, gazdasági, történelmi stb., azaz a külső hatásoknak.⁶ Bármennyire is középponti ez a gondolat, lehetőséget teremt arra, hogy az értelmezés szempontjából fontos külső hatások különböző aspektusaira és fajtáira eltérő hangsúly essék.

1987 előtt Nyíri elsődleges szándéka Wittgenstein filozófiájának – és e filozófia gondolati környezetének – komplex, történelmileg-szociológiailag orientált értelmezése volt. Erőfeszítései koherens és nagyra becsült Wittgenstein-képet eredményeztek az osztrák filozófiai hagyománnyal a háttérben. Ez a kép úgy mutatta be Wittgensteint, mint konzervatív filozófust, akinek filozófiája a korabeli társadalmi helyzetbe ágyazódott, és ennek köszönhetően organikusan kötődött az osztrák gondolkodás megelőző hagyományához. 1987 után azonban Nyíri érdeklődése megváltozott: noha a szociológiai orientáció megmaradt, irányultsága jelentősen módosult. Elemzéseiben a hagyományos értelemben vett történelmi-szociológiai orientáció nem jelent meg; a keretek közé új tartalom került. Nyíri újabb hitvallásának központi gondolata könnyen összefoglalható: hogy felfedhessük egy kor filozófiai gondolatainak valóságos természetét, meg kell értenünk azokat a technológiai körülményeket, amelyek között a társadalmi kommunikáció végbemegy. Ez az új program továbbviszi azt a meggyőződést, hogy a filozófia szerepe nem állandó, ellenkezőleg, a filozófián kívül keletkező problémákkal együtt változik. Ugyanakkor azonban a kommunikáció perspektívájából megérthető változásokra helyezett erős hangsúly következtében az új program veszít komplexitásából. Ez a veszteség azonban nem igazolhatóan: a kommunikációtörténet következetesen alulértékelt szempontja az eszmetörténet-írásnak, így az erős hangsúly tekintetében arra irányuló kísérletnek, hogy ezt a szempontot legitimálja.⁷

Nyíri első kísérletei arra irányultak, hogy rekonstruálják az összefüggéseket Wittgenstein konzervativizmusa, valamint filozófiája és a korszak között. Világos volt számára, hogy ez a vállalkozás nehezen megvalósítható, és igen sérülékeny a kritikával szemben, már a „konzervativizmus” homályos fogalma miatt is: „Annak, hogy Wittgenstein világképét »konzervatív«-nak nevezzük, nyilván csak akkor van tudományos értelme, ha ezen megnevezés által jól definiált elméleti és történelmi párhuzamokra, illetve hatásokra irányítjuk a figyelmet. A konzervatív gondolkodás történetileg egyáltalán nem egységes képlet, és különösen az 1920-as, 30-as évek ún. újkonzervativizmusa, amellyel Wittgensteinin késői munkássága a legnyilvánvalóbban hozható kapcsolatba, lényegesen eltér mondjuk a német konzervativizmusnak a XVIII. század végén és a XIX. század elején kialakuló első nagy hullámától. Kiemelhetők mindazonáltal bizonyos alapvető eszmék, amelyek az itt említett két áramlatban közösek voltak, sőt jellemző elemei a legtöbb olyan elméleti és politikai irányzatnak, mely önmagát »konzervatív«-nak hívta vagy hívja.” (NYÍRI 1981, 206.)

Így a 'konzervativizmus' fogalmának homályossága ellenére sem reménytelen a vállalkozás. Wittgenstein filozófiájának bizonyos jellegzetes vonásai meggyőzően összefüggésbe hozhatók a konzervatív gondolkodás fontos tulajdonságaival: „Hogy mármost a konzervatív gondolkodás itt ábrázolt alapvonásai Wittgensteinin késői írásaiban

⁶ Lásd ehhez LENDVAI–NYÍRI 1974, 7; és újabban NYÍRI 2002, 265.

⁷ Nyíri gondolkodásának ezt a két fázisát jól reprezentálják *Tradition and Individuality* címmel megjelent esszéi (NYÍRI 1992).

nagyon is föllelhetők, sőt, hogy éppenséggel döntő jegyét képezik ezen írásoknak – és már az 1929 és 1931 között készült följegyzéseknek is –, kétségkívül szembeötlő. *A racionalisztikus magyarázati séma visszautasítása* nemcsak a késői *Über Gewissheit* vezérmotívuma [...], hanem már a Frazer-kommentároké is; a *meglevő*, a történetileg adott *tisztelete* nemcsak Wittgenstein azon programatikus kijelentéseiben nyilvánul meg, melyek a filozófia *pusztán leíró* föladatára vonatkoznak, hanem a mindennapi nyelv tekintélyét alapvetően elfogadó elemzéseiben egyáltalán – miközben érzékenysége az emberi jelenségek *konkrét-természetes sokfélesége* iránt ugyancsak újra meg újra megfigyelhető. [...] Wittgenstein gondolkodása azonban nemcsak stílusában konzervatív, de tartalmazza egyfajta *konzervatív antropológia* elemeit is. A késői írások – és már az 1929 és 1931 közötti följegyzések – olyan emberképet implicálnak, amely a liberális, klasszikus-polgári emberképpel éles ellentétben áll. A belsőleg-szellemileg autonóm, racionális individuum fogalma, azon szubjektum fogalma, mely az ész fényénél önnön képzeleti világában szuverén módon ítél és következtet, s amelynek a nyelvre pusztán mint a közlés eszközére van szüksége – abszurdnak bizonyul ama fölismerések alapján, melyek szerint: a szó jelentése nem valami elképzelt kép, hanem a használat; a várakozás, gondolkodás, megértés stb. nem privát szellemi folyamatok; a matematikai belátás csak a gyakorlásban keletkezettet ragadja meg; minden cselekvés, végső soron, magára hagyatkozva játszódik le, nem pedig minták valamiféle értelmezése nyomán. Wittgenstein konzervatív antropológiája túlnyomóan negatív formulákkal dolgozik: hiszen szükségképpen, mint a konzervatív elmélet mindig, merőben idegen – a hamisnak érzett világréptől kölcsönzött – fogalomrendszerben mozog.” (NYÍRI 1981, 208 sk.)

Nyíri interpretációjának persze nem a Wittgenstein-rekonstrukció az egyetlen forrása. Emellett még legalább két másik forrás is felfedezhető. Az első ezek közül, hogy Wittgenstein megjegyzései a szabálykövetésről, kreativitásról, konformitásról, a nyelv természetéről stb. igen jól illeszkednek az osztrák filozófiára jellemző konzervatív antropológia hagyományába, amely a tudásszociológia szempontjából releváns háttérként rekonstruálható. Az „osztrák filozófiát” itt tág értelemben kell felfogni, mint olyat, amely magában foglalja a teljes Habsburg Birodalmat, azaz Ausztriát, Magyarországot, Csehországot, Galiciát stb.⁸ Ez az a háttér, amely előtt Wittgenstein filozófiája plauzibilisen és organikusán elhelyezhető: Wittgenstein filozófiájának eredete megérthető a kortárs szellemi atmoszférából, „Hofbauertől Hayekig”.⁹

A másik forrás az ideológiakritikából eredeztethető. A „Társastudat: A szociológizáló ismeretelmélet gyökereihez” című tanulmányában (in NYÍRI 1989a) Nyíri koherens előtörténetét rekonstruálja számos szociológizáló ismeretelméleti törekvésnek,¹⁰ s ezenközben alternatív hátteret fest Wittgenstein konzervativizmusának. Nyíri prezentációja szerint ez az a szellemi keret, amelyben Wittgenstein számos megjegyzése érthetővé válik. Az a vonulat, amelyre Nyíri felhívja a figyelmet, Durkheimmel, Gumplowiczal és Halbwachs-szal kezdődik, s Neurathon, Flecken és Wittgensteinen keresztül

⁸ Rudolf Haller hasonlóan tág értelemben beszél az osztrák filozófiáról (HALLER 1979, 12–14).

⁹ Nyíri számos tanulmánya lenne illusztrációként idézhető, azonban két tanulmánygyűjteménye (NYÍRI 1986a; 1986b) kiemelkedően fontos itt.

¹⁰ A tudásszociológiával ellentétben a „szociológizáló ismeretelméletnek nevezett megközelítés nem irányul az eszmék mögötti indítékokra vagy érdekekre; az eszmék társadalmi fölépítettségével foglalkozik, elkötelezettje ama alapvető hipotézisnek, mely szerint ilyen fölépítettség híján az egyes egyén eszméi nem létezhetnek, de legalábbis nem alkothatnak összefüggő egészet” (NYÍRI 1989a, 49).

ér el a kortárs elméletekig. Nyíri úgy érvel, hogy ezeknek az elméleteknek a funkciója és jelentése akkor érthető meg helyesen, ha tekintetbe vesszük, hogy fő képviselőik keresztény közegbe ágyazott zsidók, mely körülmény releváns élményekkel szolgált a közösségnek a tudásátadás folyamatában játszott szerepét illetően: „Az emancipált zsidó értelmiségi, elvontan szólva, negatív vagy pozitív beállítottságot tanúsíthat az egyéni észnek a kollektív hiedelmek rendszerében elfoglalt helyét illetően. Az előbbi beállítottság ismét csak mondhatni kétféle hangulatban ölthet testet, a fölszabadultság és az elidegenedés hangulatában. A fölszabadult hangulat számára az egyéni észhez semmi sem illik jobban, mint az áthagyományozott nézetek elleni folytonos küzdelem, a régi eszmék kritikus helyettesítése újak által. [...] Az elidegenedett hangulat, az »idegen« hangulata számára az egyén gondolkodását valóban – és reménytelenül – csoportjának hiedelmei és léte határozzák meg; az egyik csoport igazságait ideológiaként leplezhetik le a másik csoport tagjai, de az utóbbiakat is fogva tartják a maguk ideológiái; csak az, aki semmilyen közösséghez nem tartozik – Mannheim »szabadon lebegő« értelmiségije – törekedhet a világ nem-ideologikus szemléletére. Ez a tudásszociológia hangulata – melyből csak egyfajta messianisztikus fordulat ígérhet megváltást. A pozitív beállítottságból nőhet ki, ehhez képest, a judaizmus érvényesként átélt ismeretelméleti üzenetének szekularizált értelmezése: az egyéni tudatokat egyfajta társastudat konstituálja, miközben az utóbbinak nincsen valósága az előbbiektől függetlenül.” (NYÍRI 1989a, 64 sk.) E tipológia háttere előtt Wittgenstein konzervativizmusa könnyen eredeztethető egyfajta „pozitív attitűdből”, s így a Habsburg Monarchia szellemi környezetétől eltérő közegből, jelesül a zsidóságból. Ez tehát az a három komponens, mely Nyíri Wittgenstein-értelmezésének első szakaszát jellemzi: szövegközeli rekonstrukció, tudásszociológia és ideológiakritika.

Miután áttekintettük ezt az első szakaszt, vessünk egy pillantást a másodikra! E második szakaszban az elsőhöz képest hangsúlyeltolódás következik be, amely Nyírinek a 'hagyomány' fogalmára irányuló vizsgálódásaiból ered (lásd pl. NYÍRI 1992, 5. és 6. fejezet). A hagyomány problémájáról szóló tanulmányai úgy tekinthetők, mint amelyek kapcsolatot teremtenek értelmezéseinek két szakasza között: a hagyomány („a történelmileg adott”) fogalma központi szerepet játszik Wittgensteinnek mint konzervatív gondolkodónak a megértésében, és saját joga tesz szert fontosságra Nyíri értelmezéseinek második hullámában, amelyben a kommunikáció mindenkorai technológiája szolgál kiindulópontként. Első vonatkozásban a 'hagyomány' azért fontos, mert egyes elemei rendezik be a hátteret Wittgenstein konzervativizmusának. Második vonatkozásban a 'hagyomány' azért lényeges, mert a fogalom elsődleges referenciája olyan társadalmakban rögzíthető, melyek tudásmegőrzési technikái leginkább szóbeliek – azaz mentesek az alfabetikus írás hatásaitól. Ilyen körülmények között a hagyomány gyakorlatilag a tudásátörökítés kizárólagos eszköze. A Nyíri által követett séma szerint a kommunikáció története alapvetően három, részben egymást átfedő periódusra tagolható, jelesül: elsődleges szóbeliségre, írásbeliségre, másodlagos szóbeliségre.¹¹ Ez utóbbi periódusban a hangzó szó ismételt jelentőségre tesz szert az elektronikus média révén, és mivel az ősi társadalmak megértésének kulcsa a szóbeliségen alapu-

¹¹ A 'másodlagos szóbeliség' terminust Walter Ong alkotta meg: „az elektronikus technológia révén a 'másodlagos szóbeliség' korába érkeztünk. Ez az új szóbeliség meglepő hasonlóságokat mutat a régivel, részvételi misztikáját, a közösségi érzés kinevelését, a jelen pillanatra való összpontosítását, sőt, nyelvhasználatát tekintve is [...]. Azonban ez mégis szándékoltabb és öntudatosabb szóbeliség, mely szilárdan az írás és a nyomtatás használatára épül.” (ONG 1982, 136.)

ló hagyomány fogalma, egy új, másodlagos tradicionalizmus válik relevánssá a kommunikációtörténetnek ebben az újabb fázisában. S minthogy az új szóbeliség hatással volt Wittgensteinre – így például a film, melynek fontossága, ahogy maga Nyíri rámutat (NYÍRI 1996–1997), tagadhatatlan Wittgenstein számára –, így igen valószínű, hogy ennek következményei filozófiájában is kimutathatók.

Ez az a vonatkozás, amelyben Nyíri értelmezéseinek két fázisa között az összefüggés megragadható: kulcsfogalmai, a 'konzervativizmus' és a 'szóbeliség' között meglepő hasonlóságok mutatkoznak. Mindkét fogalom egy másikra, jelesül a 'hagyomány' fogalmára épül, azonban eltérő áthallásokkal a két esetben. Újabb munkáiban Nyíri átformálta a hagyomány fogalmát, rámutatva arra, hogy az elsődleges szóbeliség társadalmában a generációk közötti tudásátadás egyetlen médiuma a hagyomány; míg az írásbeliség társadalmában az írás és a könyvnyomtatás társadalmi hatásainak következtében a hagyomány elveszti korábbi centrális szerepét, és periferikusává válik. Ebben az értelemben a 'szóbeliség' a 'hagyomány' előbbi, középponti értelemben vett szerepére épül, míg a 'konzervativizmus' az utóbbi, periferikus szerepre. Félretéve ezt az egyébként fontos különbséget, a 'konzervativizmus' és a 'szóbeliség' fogalmának magja gyakorlatilag azonos terminusokban jellemezhető: az individualitás hiányával, szigorú szabálykövetéssel stb. Ez tehát a kapocs, melynek révén Nyíri értelmezésének két fázisa összeköthető.

Nyíri új megközelítésének vélhetően legkiemelkedőbb tanulmánya az „Írásbeliség és a privátnyelv-argumentum” (in NYÍRI 1994a), amelyben úgy érvel, hogy az a stratégia, amelyet Wittgenstein választ a privát nyelv lehetősége elleni érvelésében, összekapcsolható az újonnan megjelenő szóbeliség tapasztalatával. Ez a stratégia azonban kudarcot vall, és a probléma érdektelen marad, amennyiben az írásbeliség körülményei között kíséreljük meg alkalmazni. Nyíri azt próbálja megmutatni, hogy Wittgenstein argumentációja – az írott nyelvvél szemben – alapvetően a beszélt nyelv relevanciáján nyugszik, és úgy érvel, hogy az írásbeliséghez társított ismeretelméleti környezet nem engedi meg, hogy ez a probléma – a maga teljességében kibontakozzon. Nyíri okfejtése a szóbeli és az írásbeli – illetve a hangzó és írott – közötti lényegi különbségtételen nyugszik, s ebben a tekintetben Bronislaw Malinowski híres tanulmányára utal (MALINOWSKI 1923): „Itt a »primitív élő nyelv, mely csak tényleges megnyilvánulásokban létezik«, szembeállítódik a »halott, írott-bevéselt nyelvekkel«. Az előbbit, hangsúlyozza Malinowski, »cselekvésmódnak kell tekintenünk, nem pedig a gondolat ellenjegyének«. A primitív nyelvben, írja, »minden egyes szó jelentése nagyon nagy fokban függ kontextusától«, sőt, ahogy fogalmaz, *helyzetkontextusától* (»context of situation«), vagyis a nyelven kívüli környezettől. Ehhez képest az írott dokumentumok »természetesen izoláltak«, a bennük foglalt kijelentéseket »azzal a szándékkal rögzítették, hogy azok önmagukban megálljanak s önmagukban érthetők legyenek«. A beszélt nyelvi anyag »csupán szárnyaló szavakban él, embertől emberig hatolva«, a szójelentések itt »kibogozhatatlanul összefonódnak ama tevékenység folyamatával, amelybe a nyelvi megnyilvánulások beágyazódnak, s függenek ama folyamattól«. Írásbeliség előtti kultúrákban, hangsúlyozza Malinowski, a nyelv sohasem »puszta tükre a reflektált gondolatnak«. Az *írásban* viszont »a nyelv sűrített reflexióvá lesz«, az olvasó »okoskodik, reflektál, emlékezik, képzel.« (NYÍRI 1994, 100 sk.)

Ez a perspektíva kínálja Nyíri számára a lehetőséget arra az érvelésre, hogy a szóbeliség nem sugallja azt a képet, amely szerint bármiféle értelmes nyelvhez belső mentális élményekre van szükség, mivel ilyen körülmények között a nyelvi tevékenység nem

sugallja azt, hogy jelentéseknek (ideáknak) kell a fejben lenniük – mivel a nyelv maga is a sokféle cselekvés egyike. Ebben a tekintetben a releváns élmény az írásbeliséggel, a magányos olvasóval jelenik meg. És mivel Wittgenstein filozófiája a másodlagos szóbeliséghez kötődik, a privát nyelv lehetőségének visszautasítása ugyancsak a szóbeliség visszatérő jelentőségének és episztemikus környezetének tudható be. Ugyanakkor más oldalról az írásbeliség – megteremtve a tudás egyéni megszerzésének lehetőségét – „kognitív szabadságot” kínál, vagyis a kollektíve elfogadott nézetektől való eltávolodás lehetőségét. Az írott szöveghez való természetes viszonyulás helyesen írható le „mentalizmusként”: „az írásbeliség kultúrájában a *mentalizmus* korántsem illúziók tárháza, hanem éppenséggel az író/olvasó írott szöveghez fűződő viszonyának természetes leírása. Az »idea« tökéletesen megengedhető teoretikus konstrukció ama megfigyelés alapján, hogy az írott szavak kontempláció, elemzés, kölcsönös összehasonlítás tárgyai. Míg a szóbeliség viszonyai közepette a beszélő intenciói kibogozhatatlanul összefonódnak a környező szituációval, addig az *írott* szavak értelmes módon tekinthetők az intencionalitás elkülönült célpontjainak.” (NYÍRI 1994, 110.) Ezért, tekintve, hogy az írásbeliség körülményei között a mentalizmus természetes hozzáállásként van jelen, a privát nyelv lehetősége nem jelentkezik problémaként.

Így Nyíri gondolkodásának e második fázisa különböző tartalommal őrzi meg a szociológiai orientációt – egyfajta technológiai determinizmus jellemzi: a kommunikáció technológiája és ennek társadalmi hatásai jelentik a filozófiatörténetet formáló tényezőket. Az értelmezés általános körvonalai azonban változatlanok maradnak: jelesül a gondolatok fejlődését és jelentését befolyásoló külső tényezők iránti érdeklődés. Ez biztosítja Nyíri Kristóf gondolkodásának egységét.

A MÓDSZERTAN ELEMEI ÉS KRITIKUSAI, AVAGY HOGYAN OLVASSUK NYÍRIT

Miként a fentiekben igyekeztem megmutatni, noha a szociológiailag inspirált filozófiatörténeti magyarázatoknak lehet általános formája – jelesül a külső hatások feltérképezése a gondolatok fejlődésének szempontjából –, mégis lehetséges különböző hangsúlyt fektetni e magyarázatok egyes komponenseire. A szociológiai magyarázatok plauzibilitásának fenntartása érdekében jözen heurisztikus elv a komplexitás növelése: vagyis minél több relevánsnak számító hatás figyelembevételére. A komplexitás növelése nem jelenti ugyanakkor a külső tényezők véletlenszerű számbavételét és vizsgálatát: a módszertan komplexitása hivatott a plauzibilitás biztosítására. Mármost nyilvánvaló, hogy Nyíri értelmezéseiben ez a komplexitás jelen van. A továbbiakban közelebbről szemügyre veszem és a bírálatokkal szemben védeni igyekszem a módszertannak azt a három komponensét – azaz a tudásszociológiát, az ideológiakritikát és a technológiai determinizmust –, amely a legerőteljesebben jelentkezik a Nyíri által kínált olvasatokban. E partikuláris célon túl azonban e védelemnek általános célja is van, amelyhez Nyíri műve csak a nyersanyagot szolgáltatja: megkísérelti tudatosítani a filozófiatörténet egyes szociológizáló megközelítéseinél alkalmazott módszertanok különbségét.

TUDÁSSZOCIOLÓGIA

Mint fentebb rámutattam, Nyíri életművének a legbefolyásosabb darabja Wittgenstein konzervatív filozófusként való értelmezése. Ez az értelmezés úgy próbálja megérteni Wittgenstein filozófiájának fő elemeit, mint amelyek egyfajta konzervatív gondolkodásmódból *származnak*, s jól illeszkednek a korabeli konzervativizmus irányultságához. Az imént láttuk, hogy Nyíri maga is tudatában van a 'konzervatív' címke többértelműségének. A legnyilvánvalóbb értelmezés az, hogy Nyíri a fogalmat valamilyen politikai értelemben használja. Sokan olvasták Nyírit ekképpen, s ez az olvasat ellenérzéseket váltott ki. Von Wright megjegyzése tipikusnak tekinthető: „Nagyon tiszteltem Nyíri azon próbálkozását, hogy Wittgensteint elhelyezze a kultúra térképén. Azt gondolom, hogy ez sok tekintetben megvilágító erejű Wittgenstein attitűdjét és gondolatait illetően. Ugyanakkor fenntartásaim is vannak. A »konzervativizmus« címkeje számomra nem tűnik megfelelőnek – Nyírinek a fogalom többértelműségére vonatkozó megfigyelései ellenére sem. Wittgenstein sokkal inkább az általánosan elfogadott vélemények ellenében küzdött, s azoktól próbált távolságot tartani, semmint hogy a már eltűnőben lévő vélekedések restaurációjáért dolgozzon.” (WRIGHT 1995, 6.)

Ez a kritika csak akkor lenne helyénvaló, ha Nyíri értelmezése erősen kötődne a terminus politikai konnotációihoz. Nyíri olvasatában azonban Wittgenstein konzervativizmusa nem – vagy legalábbis nem elsősorban – politikai elkötelezettséget jelent, s nem jár együtt valamiféle hanyatló rend helyreállításáért folytatott küzdelemmel. Ahogy a korábban idézett passzus világosan mutatja, Nyíri meglátásai inkább azt sugallják, hogy Wittgenstein filozófiájának bizonyos jellegzetességeit konzervativizmusának fényében kell érteni, amely például az individualitás és a reflexió hiányával jellemzett rigorózus szabálykövetésen alapul. Nyíri Wittgenstein-képe meggyőzőbb, ha – mint fentebb javasoltam – egy nagyobb kép részeként szemléljük. Nyíri megmutatta, hogy a közép- és kelet-európai filozófiákban jelentkezik egyfajta erőteljes konzervatív hajlamú antropológiai orientáció. Nyíri rámutat, hogy ebből a hagyományból Wittgensteint számos közvetett és közvetlen hatás érte, és ez az az értelem, amelyben ő maga is konzervatív filozófusnak tekinthető – s nem valamiféle politikai elkötelezettség értelmében.

Lord Quinton a konzervatív gondolkodás három jellemző vonását sorolja fel (QUINTON 1978, 1.2 fejezet), melyek közül mindössze az egyik kapcsolódik távolról a politikai cselekvéshez. Ezek: a fennálló intézményekhez való ragaszkodás értelmében vett *tradicionalizmus*; *organicizmus*, vagyis az a hit, hogy a hagyományok és intézmények által összetartott közösségek organikusan fejlődnek; valamint *politikai szkepticizmus* abban az értelemben, hogy a közösség mindennapi életéhez szükséges bölcsesség a közösség egészéhez tartozik, nem pedig egyvalakihez. És ez a fajta politikai szkepticizmus aligha tekinthető a gyakorlatban hasznosítható vezérfonalnak a politikai cselekvéshez. Nyíri érvelésének szerkezete megérthető úgy, mint amely Wittgenstein filozófiájának komponenseit (például a jelentés használatelméletét, az ítéleteinkben való egyetértést, a közös emberi cselekvésmódot, a szabálykövetésre vonatkozó megfontolásokat – hogy csak néhányat említsünk) úgy ábrázolja, mint amelyek hasonló tradicionálisizmushoz, organicizmushoz és szkepticizmushoz kapcsolódnak – s nem pedig úgy, mint eltűnőben lévő, általánosan elfogadott vélekedések helyreállításáért folytatott küzdelmet.

Mélyebb szinten, a tudásszociológia segítségével a 'konzervatív' címkéhez kifinomultabb értelmezés is kapcsolható. Ezt az értelmezést támogatja, hogy Nyíri ismételt kísérleteket tett arra, hogy Wittgenstein filozófiájának gyökereit és fejlődésének

hajtóerejét az osztrák eszmetörténet és a társadalmi-történelmi környezet kontextusában találja meg. A „Wittgenstein's New Traditionalism” című tanulmány egyik jegyzete segít a tudásszociológia jelentőségének megértésében: „Dr. Bloor egy levélben, melyet 1974-ben volt szíves írni nekem, azt javasolta, hogy tekintsük Wittgensteint konzervatív gondolkodónak a Mannheim által definiált értelemben [...]. Úgy vélem, ez helyes és nagyon termékeny javaslat. Azonban hangsúlyozni szeretném, hogy jelen tanulmányom nem arra mutat rá, hogy Wittgenstein a Mannheim által definiált technikai értelemben volt konzervatív, hanem konzervatív volt *sans phrase*, és még inkább, hogy Wittgenstein filozófiája új és meggyőző érveket kínál egy új konzervativizmus vagy tradicionálisizmus számára.” (NYÍRI 1992, 116, 7. láb.)

Két tanulságot kell levonnunk itt. Az első kapcsolódik Wittgenstein konzervatív filozófusként való értelmezéséhez: Wittgenstein konzervativizmusát nem érdemes összefüggésbe hozni a Mannheim által tárgyalt konzervativizmussal (MANNHEIM 1984), amely a XIX. század első felének német konzervativizmusa. Nyíri azonban – ahogy fentebb idéztem – Wittgenstein gondolkodását a XX. századi Németország (neo-)konzervativizmusához köti. Ugyanakkor ez nem magyarázza, hogy Mannheim konzervativizmusának mi az a „technikai értelme”, amelytől Nyíri elhatárolja saját fogalomhasználatát. A válasz itt a második tanulság. Tudásszociológián Nyíri az eszmék mögött meghúzódó indítékok és érdekek tanulmányozását érti (lásd NYÍRI 1992, 27). Ebben az értelemben Nyíri vállalkozása bizonyosan nem tudásszociológiai, hiszen vizsgálódásai nem a háttérben működő rejtett motívumok feltárását célozzák. Ez a használat azonban túlságosan szűknek tűnik, mivel sokat kizár abból a munkából, amelyet rendszerint e név alatt folytatnak. Ezért Nyíri interpretációitól nem érdemes megtagadni a tudásszociológia címkéjét egy jóval szélesebb értelemben, amely nem korlátozódik az érdekek és indítékok tanulmányozására. Például az osztrák filozófiát a XIX–XX. században jellemző konzervatív antropológia – amely központi szerepet játszik Nyíri értelmezéseiben – szerencsésen jellemezhető a *Denkstil* mannheimi terminusával (erről részletesen lásd MANNHEIM 1984, III. rész). Továbbá a „genetikus értelmezés” mannheimi metodológiája, és különösen ennek szociogenetikus változata igen közel áll a Nyíri módszertanában általam tudásszociológiáinak nevezett komponenshez.¹²

Ezért azt javaslom, hogy Nyíri „konzervativizmus *sans phrase*” fordulatát értsük úgy, mint arra irányuló próbálkozást, hogy az óhatatlanul felmerülő politikai áthallásoktól – érdekektől és indítékoktól – távol tartsa saját megközelítését, és ne úgy, mint elhatárolódást egy megfelelően tág értelemben felfogott tudásszociológiától. Ha ebből a szögből szemléljük, akkor elhibáztottnak tűnik J. P. Stern azon megjegyzése, hogy amikor Nyíri az *Európa szélén* című tanulmányában (1986b) a konzervativizmust tárgyalja, átsiklik a konzervativizmusnak a nacionalizmushoz fűződő „kellemetlen viszonyán” (STERN 1990, 153). Ugyanez igaz Stern egy másik megjegyzésére, jelesül, hogy „a Nyíri által említett neokonzervatív körök elősegítették a weimari köztársaság felbomlását és a nemzetiszocializmus felemelkedését” (STERN 1990, 166). A Nyíri által tárgyalt értelemben a konzervativizmus nem jár együtt semmiféle politikai vélemény előnyben részesítésével, mivel csupán egy jellegzetes gondolkodásmód jellemzésére szolgál, amely befolyásolhatja ugyan a politikai preferenciákat, azonban ez a befolyás nem szükségszerű, nem közvetlen, és korántsem egyértelmű – és bizonyosan nem az arra nézvést, amit Nyíri Wittgenstein filozófiájában fellelni próbált.

¹² Ezt Mannheim az értelmezés más módszertanaival kapcsolatban tárgyalja (MANNHEIM 1980).

IDEOLÓGIAKRITIKA

Az ideológiakritika, Nyíri módszertanának második fő komponense továbbra is megőrzi a történeti-szociológiai externalizmust, noha fókusza eltérő. A legfontosabb különbség az, hogy – ellentétben a tudásszociológiával – itt nem annyira a filozófiai gondolatok keletkezése, hanem inkább *jelentésük* és funkciójuk aspektusai kerülnek az érdeklődés előterébe. Márkus György ekképpen mutatja be az ideológia-kritikai módszert: „A kultúra termékeit immár nem *sui generis* entitásoknak tekintjük, nem is pusztá »reprezentációknak«, amelyek értelme és érvényessége kizárólag valami máshoz fűződő megfelelési relációtól függ. Úgy tekintünk rájuk, mint társadalmi gyakorlatok objektivációira, amelyek elsődleges funkciója a jelentés-létrehozás, a jelentésátvitel és a jelentésadás, amelyeken keresztül az egyének kollektíve megértik saját élethelyzetüket, annak határait és lehetőségeit. Az ideológiák kritikája annak módszere, hogy a kulturális alkotások »valódi« jelentését feltárjuk – ebben az értelemben egyfajta hermeneutika –, azonban erre a jelentésre nem úgy gondolunk, mint ami magukban a szóban forgó művekben lakozik, s nem is úgy, mint ami azonosítható lenne alkotójuk szándékával mint a jelentés végső forrásával. A jelentésre úgy tekintünk, mint ami azoktól az objektív feltételektől függ, amelyek ezeket a gyakorlatokat lehetővé és szükségessé teszik, olyan »művi« feltételektől, amelyeket emberek alkotnak anélkül, hogy ennek tudatában lennének: feltételektől, melyek »csináltak«, ám nem »ismertek«.” (MÁRKUS 1995, 67.sk.)

A tudásszociológia és az ideológiakritika közeli rokonok. Mivel a jelentést az ideológiakritika eszközeivel az eszmék történeti-társadalmi környezetére figyelemmel igyekeznek feltárni, így a kettő szomszédos diszciplínának tekinthető, vagy az ideológiakritikát tekinthetjük a szociológiai interpretáció egyik – nem oksági magyarázatokat kínáló – alfajának. Például Nyíri Wittgenstein-értelmezése egyaránt tartozhat a tudásszociológia és az ideológiakritika műfajába. Hogy csak egy példát említsünk: ha szociológiai szemszögből tekintjük, Nyíri *Európa szélén* című könyve olvasható úgy, mint amely Wittgenstein filozófiájának geneziséről a kortárs konzervatív *Denkstil* kontextusában ad számot. Ugyanakkor azonban a könyv olvasható ideológiakritikai műként is, amely a jelentésrekonstrukció háttérét adja, azaz vázolja a konzervatív antropológia hagyományát Közép-Európában, amely előtt Wittgenstein filozófiájának jelentése feltárható. Ez illusztrálja azt a tényt, hogy a két módszer közötti éles különbségtétel itt elkerülhetetlenül mesterségesnek tűnik, azonban jó szolgálatot tesz a jelen kontextusban.

Ideológiakritikai elemek gyakorta megjelennek Nyíri okfejtéseiben, például amikor úgy érvel, hogy az osztrák katolicizmus az a háttér, amely előtt a német idealizmus kritikája – és természetesen az ezzel szemben kínált alternatíva – helyesen megérthető (NYÍRI 1988, 178 sk.). Mégis, Nyíri legfontosabb ideológiakritikai tanulmánya – melynek már címében is felvállalja az ideológiakritikai módszer alkalmazását – a magyarul két részben megjelentetett, „Nemlétezők csillagfényénél” című tanulmány (NYÍRI 1972a, 1972b). Ebben a tanulmányban Nyíri azt javasolja, hogy a XVIII–XIX. századi pszichologizmus és a XIX–XX. századi antipszichologizmus közötti kontroverziákat úgy értsük meg, hogy azok az akkori alapvető gazdasági változások közegében zajlottak. Nyíri a XVIII. század „pszichologisztikus” antropológiáját a tőkés gazdaság megjelenéséhez kapcsolja, és úgy érvel, hogy e gazdasági rend további fejlődésével bizonyos belső feszültségek jelentek meg, amelyek tükröződnek a XIX. század második és a XX. század első felének antipszichologizmusában. Bolzano, Meinong, Husserl, Frege és Russell platonisztikus antipszichologizmusa tipikus reakció ezekre az

új gazdasági feltételekre. Nyíri úgy érvel, hogy a Bolzanónál, Meinongnál és Husserl-nél jelentkező fogalmi zavarok bizonyos, a fogalmak homályosságában tetten érhető ideológiai feszültségek következményei; rámutat továbbá arra, hogy az antipszichologizmus végül maga is pszichologizmusba hull – Husserlnél, például akkor, amikor újra bevezeti a szubjektumot késői transzcendentális fenomenológiájába.

Martin Kusch, miközben a „filozófiai tudás szociológiájának” metodológiáját kidolgozza, Nyíri vállalkozásának számos aspektusát kritizálja (KUSCH 1995). Kritikájának magja az a megállapítás, hogy a Nyíri választotta keret nem elég jó ahhoz, hogy „meggyőző és érdekes” eredményekhez vezessen. Ezt illusztrálendő, Kusch kritikai megjegyzése úgy hangzik, hogy Nyíri olvasatában gazdasági változások okoznak a filozófiai antropológiában követhető ideológiai változásokat, s ez a kép kirekeszti a filozófiai közösségen belül folytatott viták hatásait, ahogyan a gazdaságitól eltérő, egyéb társadalmi hatások következményeit is. Ez a kritika azonban két okból sem sikeres. Az első az, hogy Nyíri okfejtése közel sem olyan monisztikus, mint azt Kusch sejteti. Példának okáért – ahogy fentebb már utaltam rá –, Nyíri máshol azt javasolja, hogy az osztrák filozófiát a német idealizmusra adott reakcióként értsük, a katolicizmus kontextusában. És ez az a kontextus, amelyben Bolzano *Wissenschaftslehre*-je tekinthető azon osztrák hagyomány elindítójának, amely – Stern szerencsés fordulatával élve – „azt vizsgálta, amit a német idealizmus figyelmen kívül hagyott” (STERN 1990, 158), azaz legfőképpen a nyelvet. Ilyenformán a gazdaság pusztán része a történetnek, amelyből más hatások sem rekesztődnek ki. Másodszor – és ez a fontosabb –, Kusch megjegyzése csak akkor értelmes, ha Nyíri arra vállalkozik, hogy a tárgyalt gondolatok keletkezésének oksági magyarázatát adja. Ez azonban nem – vagy nem elsősorban – feladata az ideológiakritikának, amelyet itt Nyíri módszertanként követ. Mint fentebb említettem, az ideológiakritika módszere a gondolatok jelentését és funkcióját akarja feltárni az adott társadalmi-történelmi környezetre való figyelemmel, s nem törekszik e gondolatok megjelenésének oksági magyarázatára. Az ideológiakritika abból a meggyőződésből indul, hogy a gondolatok bizonyos társadalmi-történelmi feltételeket tükröznek, és ezért ezek megértésük feltételezi azoknak a körülményeknek a megértését is, amelyben ezek a gondolatok megjelennek.

Bár Nyíri értelmezéseit legitím módon tekinthetjük adalékoknak a filozófiai tudás szociológiájához – amennyiben megfelelően tág értelemben, és nem elsősorban oksági terminusokban értjük, s nem úgy tekintjük, mint amely kizárólag oksági magyarázatokat kínál. Félreértés úgy tekinteni, hogy itt kizárólag – vagy akár csak elsősorban – filozófiai gondolatok keletkezésének magyarázatáról van szó. Ugyanilyen fontos módszertani elem, amelyet az ideológiakritika reprezentál, a kontextuális megértés, szemben a szociológiai magyarázattal. És ez az a különbség, amely fölött Kusch átsiklik.

TECHNOLÓGIAI DETERMINIZMUS

Nyíri érdeklődésének újabb irányait megérintette a technológiai determinizmus szele. Ezt az újabb irányultságot kitűnően illusztrálják az „Írásbeliség és a privátnyelv-argumentum” (in NYÍRI 1994), valamint a „Wittgenstein as a Philosopher of Secondary Orality” című tanulmányok. Ezekben a tanulmányokban Nyíri az új kommunikációs technológiák által közvetített új szóbeliség jelentőségét hangsúlyozza. Ez a gondolat először a „Wittgenstein és a gépi intelligencia problémája” című tanulmányban jelenik meg 1989-

ben. E tanulmány megjelentetésével Nyíri megelőzi Stephen Toulmint és Beth Savickeyt, akik ugyancsak rámutatnak, hogy a beszélt nyelvnek különleges fontossága van Wittgenstein késői filozófiájában (TOULMIN 1990, 187; SAVICKEY 1999, 4. fejezet). Ez a két olvasat azonban sokkal kevésbé mutat szociológiai affinitást, mint Nyírié: e tanulmányokban Nyíri úgy érvel, hogy Wittgenstein filozófiája az újfent megjelenő szóbeliség – „másodlagos szóbeliség” – termékének tekinthető, amelyet az elektronikus média megjelenése indukál és Wittgenstein érvei jobban érthetőek, ha azokat a társadalmi kommunikáció jellegzetességeit szem előtt tartva olvassuk. Így Nyíri interpretációinak technológiai determinista vonulata egyaránt megőrzi a tudásszociológiai és ideológiakritikai metodológiák némely központi elemét.

A technológiai determinizmus mint szemléletmód hozzásegíti Nyírit ahhoz, hogy a filozófiatörténet egy korábban figyelmen kívül hagyott aspektusára leljen, amely aspektus felett ugyanakkor a tudománytörténészek nem siklottak át. Majdhogynem tudománytörténeti közhelyszámba megy, hogy a könyvnyomtatás technológiája és ennek szociológiai következményei átalakították a tudományos kutatás gyakorlatát, és nagy hatással voltak a tudományos forradalom kibontakozására (lásd EISENSTEIN 1979; JOHNS 1998). Nyíri központi gondolata az, hogy bizonyos technikatörténeti fejlemények (például a rádió és a hangosfilm feltalálása) átirányítják a filozófiai figyelmet: a beszélt nyelv visszanyer valamit egykori jelentőségéből, és ennek fontos következményei vannak a nyelvfilozófia központi problémáira, leginkább a jelentéselméletre nézve. A kommunikáció technológiájában bekövetkező változások jelentik tehát itt Nyíri heurisztikájának kiindulópontjait.

Nyíri explicite is szimpátiáját fejezi ki a technológiai determinizmus felé a „Marxi témák az információ korában” című tanulmányában (in NYÍRI 1989a), amely hozzávetőleg akkor született, amikor érdeklődése a kommunikációtechnológia filozófiai fontossága felé fordult: „Kezdjük egy alapvető marxi tétellel, melyről minden bizonnyal elmondható, hogy meggyőző ereje megint egyszer fokozódott. Ez a technológiai determinizmus tétele, melyet már Engels viszonylagossá tett, s melyet egyaránt támadtak olyannyira eltérő felfogású tudósok, mint Max Weber vagy a fiatal Lukács György, de melyhez Marx kétségkívül erősen ragaszkodott. Emlékeztetek a jól ismert megfogalmazásokra *A filozófia nyomorúságából* – »[ú]j termelőerők megszerzésével az emberek megváltoztatják termelési módjukat, és a termelési módnak, létfenntartásuk módjának megváltoztatásával megváltoztatják valamennyi társadalmi viszonyukat. A kézimalom a hűbérurak társadalmát, a gőzmalom az ipari tőkés társadalmát eredményezi” – s *A politikai gazdaságtan bírálatához* híres előszavából, mely szerint »[a]z anyagi élet termelési módja szabja meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot egyáltalában».” (NYÍRI 1989a, 85.) Hasonló szimpátia jelentkezik egy másik tanulmányban is (NYÍRI 1994b, 6. láb.), ahol explicite úgy fogalmaz, hogy megközelítésmódja közelebb áll a technológiai determinizmushoz.

E szimpátia ellenére azonban valószínűleg túlzás lenne robusztus technológiai determinizmust tulajdonítani Nyíri interpretációinak: ő maga rendszerint óvatosabb, semmint hogy fenntartások nélkül csatlakozna hozzá. Ahogyan például a „Wittgenstein as a Philosopher of Secondary Orality” összefoglalójában fogalmaz: „Wittgenstein késői filozófiája nem független az írásbeliség utáni kor (vagy Walter J. Ong kifejezését használva, a »másodlagos szóbeliség«) megjelenésétől” – s ez azt jelzi, hogy a 'determinizmus' címkéje túlságosan erős lehet itt. Ezért szerencsésebb a „technológiai determinizmus szeléről” beszélni.

E gondolat növekvő népszerűsége ellenére Nyíri interpretációinak ezt a vonulatát alapos kritika érte Neumer Katalin tollából (lásd ehhez NEUMER 1996–1997; 1998; 2000). Neumer egyetért Nyíri általános következtetésével, jelesül, hogy Wittgenstein késői filozófiája a beszélt nyelv hatása alatt áll, mégis úgy gondolja, hogy Nyíri túlságosan is tágan értelmezi ezt a következtetést: „Az írásos közlés élményekkel és képzetekkel járván együtt arra sarkallhat bennünket, hogy a mentalizmus érveit újragondoljuk. Emellett az írás mérlegeléssel, interpretációval, az értelmezési lehetőségek közötti választással, az értelmező egyén tudatosságával és akaratával kapcsolható össze. Mint ilyen pedig nem írható le pusztán ösztönszerű automatizmusként vagy mechanizmusként, mint azt viszont Wittgenstein a nyelvre jellemző szabálykövetés leírásakor rendszerint teszi. Ennyiben tehát Nyírinek igaza van, amikor úgy véli: Wittgenstein az írás problémáját koncepcionális okoknál fogva inkább kikerülte. Másfelől azonban kijelentéseinket a magunk részéről bizonyos óvatossággal fogalmazzuk meg, hiszen – mint Wittgenstein számos saját példáján is láthattuk – egy közlemény írásos volta nem szükségképpen vet fel megoldhatatlan filozófiai problémákat. Hogy a szóbeli-írásbeli megkülönböztetés lényeges-e, ez a mindenkori kontextustól, illetve nyelvjátéktól függ, hiszen akár ugyanazzal a szöveggel is többféle játék játszható.” (NEUMER 1998, 177.)

Neumer wittgensteiniánus megjegyzése azt sugallja, hogy a beszélt és az írott szembeállításának relevanciája mindig az éppen játszott nyelvjáték függvénye, önmagában a szembeállítás nem elég robusztus ahhoz, hogy interpretációt építsünk köré. Neumernek igaza van, ha Nyíri értelmezéseinek ezt a vonulatát úgy tekintjük, mint Wittgenstein filozófiájának teljes olvasatát – azonban két megjegyzés kívánkozik ide. Először is, Nyíri új nézőpontot javasol Wittgenstein filozófiájának tekintetében, és kezdetben igen nehéz megítélni, hogy mekkora jelentőséget érdemes tulajdonítani ennek a nézőpontnak. Másodsor – és ez a fontosabb –, a kritika célt téveszt, ha – ahogyan ebben az esszében javasolom – Nyíri életművét organikus egészként olvassuk, mint olyat, amely Wittgenstein és az őt övező filozófiák szociológiailag inspirált olvasatára törekszik. Ha ekként olvassuk, Nyíri „puha” technológiai determinista szemléletmódja a teljes képnek csupán egyik komponense.

EPILOGUS

A kommunikáció technológiáinak fontosságára helyezett hangsúly vezeti Nyírit a legújabb technológiai fejlemények – mint az internet és a mobil kommunikáció – filozófiai következményeinek a feltárásához. Jelentkezik azonban itt egy korábban ismeretlen diszkontinuitás is. Nyíri figyelme korábban a tág értelemben vett osztrák filozófia értelmezésére összpontosult, újabban viszont inkább kortárs problémákra irányul. Bár érdeklődésének ez az újabb fordulatának vizsgálata kívül esik jelen esszé keretein, a módszertani folytonosság mégis könnyen megmutatható. Látható, hogy az újabb vizsgálódások folytonosak Nyíri korábbi, a technológiai determinizmus inspirálta érdeklődésével: Nyíri gondolkodásának egysége e legújabb szakaszban is megmarad.

IRODALOM

- BLOOR, David 1976. *Knowledge and Social Imagery*. London: Routledge and Kegan Paul.
- CONGDON, Lee 1983. *The Young Lukács*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- CONGDON, Lee 2004. Arnold Hauser and the Retreat from Marxism. In Demeter Tamás (ed.): *Essays on Wittgenstein and Austrian Philosophy – In Honour of J. C. Nyíri*. Amsterdam – New York: Rodopi.
- DEMETER Tamás 1999. Beyond Wittgenstein. *Studies in East European Thought*, 51. 329–340.
- EISENSTEIN, Elizabeth 1979. *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HALLER, Rudolf 1979. *Studien zur Österreichischen Philosophie: Variationen über ein Thema*. Amsterdam: Rodopi.
- JOHNS, Adrian 1998. *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- KUSCH, Martin 1995. Four Earlier Approaches to the Sociology of Philosophy. In *Psychologism: A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge*. Appendix I. London: Routledge. <http://www.ucsd.edu/~fmd/unix/edftp/pub/kusch/AppendixI>
- LENDVAI L. Ferenc – NYÍRI J. Kristóf 1974. *A filozófia rövid története: A Védáktól Wittgensteinig*. Budapest: Kossuth.
- LUKÁCS György 1978 (1911). *A modern dráma fejlődésének története*. Budapest: Magvető.
- LUKÁCS György 1980. *A drámaírás főbb irányai a múlt század utolsó negyedében*. Sajtó alá rend.: Lendvai L. Ferenc. Budapest: Akadémiai.
- MALINOWSKI, Bronislaw 1923. The Problem of Meaning in Primitive Languages. In Ogden, C. K. – Richards, I. A. (eds.): *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. London: Routledge and Kegan Paul.
- MANNHEIM, Karl 1984 (1925) –. *Konservativismus: Ein Beitrag zur Soziologie des Wissens*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- MANNHEIM, Karl 1980. *Strukturen des Denkens*. Hrsg.: David Kettler, Volker Meja, Nico Stehr. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- MÁRKUS György 1995. On Ideology-Critique – Critically. *Thesis Eleven*, 43. 66–99.
- NEUMER Katalin. 1996–1997. How To Do Things with Letters? Sprechen und Schreiben in Wittgensteins Philosophie. *Grazer Philosophische Studien*, 52. 59–92.
- NEUMER Katalin 1998. *Gondolkodás, beszéd, írás*. Budapest: Kávé.
- NEUMER Katalin 2000. *Die Relativität der Grenzen: Studien zur Philosophie Wittgensteins*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- NYÍRI Kristóf 1972a. Nemlétezők csillagfényénél I. A platonizáló antipszichologizmus értelmezéséhez. *Világosság*, 8–9. 464–473.
- NYÍRI Kristóf 1972b. Nemlétezők csillagfényénél II. A matematikai platonizmus ideológiakritikai értelmezéséhez. *Világosság*, 12. 722–730.
- NYÍRI Kristóf 1981. Wittgenstein 1929–1931. A visszatérés. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2. 199–234.
- NYÍRI Kristóf 1986a. *Gefühl und Gefüge: Studien zum Entstehen der Philosophie Wittgensteins*. Amsterdam: Rodopi.
- NYÍRI Kristóf 1986b. *Európa szélén: Eszmetörténeti vázlatok*. Budapest: Kossuth.
- NYÍRI Kristóf 1989a. *Keresztút: Filozófiai esszék*. Budapest: Kelenföld.
- NYÍRI Kristóf 1989b. Wittgenstein and the Problem of Machine Consciousness. *Grazer Philosophische Studien*, 33–34. 375–394.
- NYÍRI Kristóf 1992. *Tradition and Individuality. Essays*. Dordrecht: Kluwer.
- NYÍRI Kristóf 1994a. *A hagyomány filozófiája*. Budapest: T-Twins – Lukács Archivum.
- NYÍRI Kristóf 1994b. Thinking with a Word Processor. In Casati, R. (ed.): *Philosophy and the Cognitive Sciences*. Vienna: Hölder-Pichler-Tempsky.
- NYÍRI Kristóf 1996–1997. Wittgenstein as a Philosopher of Secondary Orality. *Grazer philosophische Studien*, 52. 45–57.
- NYÍRI Kristóf 2002. Túl az iskolafilozófiákon. *Magyar Tudomány*, 3. 265–274.
- ONG, Walter J. 1982. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London: Methuen.
- QUINTON, Anthony 1978. *The Politics of Imperfection*. London: Faber & Faber.
- SAVICKEY, Beth 1999. *Wittgenstein's Art of Investigation*. London – New York: Routledge.
- Stern, J. P. 1990. Wittgenstein in Context. *Austrian Studies*, 1. 149–170.
- TOULMIN, Stephen 1990. *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*. New York: Free Press.
- WRIGHT, Georg Henrik von 1995. Wittgenstein and the Twentieth Century. In Egidi, Rosaria (ed.): *Wittgenstein: Mind and Language*. Dordrecht: Kluwer.